

Yilki atları

LÜTFİ BERGEN

Yılıya çıkarılan atın açlık ve susuzluktan, kar ve soğuktan veya kurt saldırısından gelecek baharı görememe ihtimâli büyüktür.

A

BBAS Sayar, *Yılı Atı* adlı romanında Orta Anadolu'da sâhipleri tarafından terk edilmiş atların hikâyesini anlatır.

Dorukısrak da böyle bir attır. Üssüğü-noğlu İbrahim, zamânında kendisine çok paralar kazandırmış Dorukısrak'ın yılıya ayrılması karârını alır:

“Bugün aklım Dorukısrak'a takıldı. Çifte gittim geldim, onu düşündüm. Dışarda kış 'geldim' diyor. Ahırdaki saman belli, saçkı belli. Ben öküzlerin, tayın, Kırat'ın yeygesini onunla paylaştıramam. Tayın arpasına ortak edemem. O, bu yıl başının çaresine bakacak. O, bu yıl yılılık (Sayar, 2007: 17-18).”

Yılıklar sâhiplerinin yukarıdaki alıntıda verilen niyetleri uyarınca tabiata bırakılır; aslında kapı dışarı edilerek terk edilirler. Evi olarak gördüğü ahıra geri dönerse, dövülür ve daha uzak bölgelere bırakılırlar. On, onbeş yıl sâhipleri tarafından arpaları verilmiş, tımarlanmış, nalları yenilenmiş atlar, yılılık olduklarında açlık, susuzluk ve barınma sorunuyla, zemheri kış ve kurtlarla baş etmek zorunda kalırlar. Yılıya çıkarılan atın açlık ve susuzluktan ya da kardan ve soğuktan veya kurt saldırısından, gelecek baharı görememe ihtimâli büyüktür.

Yılık atları; Manisa Spil ve Yunt dağları, Kayseri Hacılar ilçesi (Hürmetçi köyü) ve Erciyes dağının etekleri, Afyonkarahisar Kocayayla (Sorkun ve Çamoğlu köyleri), Karaman Karadağ'ın etekleri (Kılbasan köyü), Antalya Elmalı, İbradı (Eynif ovası) ve Kumluca ilçeleri (Beydağları eteklerindeki Alakır vâdîsi)'nde görülür. Yılık atları üç grupta ele alınmalıdır:

1) Fukaralık yılıkları: Bu atlar sâhiplerinin işsizliği nedeniyle doğaya bırakılır.

Köy sınırı içinde dolaşırlar. Abbas Sayar'ın *Yılı Atı* romanındaki Dorukısrak bu sebeple yılıya bırakılmıştır.

2) Ahır bilmeyen yılıklar: Bu atlar ahır yüzü görmemiş, ahırda doğmamış “vahşi” hayvanlardır. Onları “sâhiplen” kişiler bu atları doğada besler. Yaz kış gözetirler; kışın doğaya ot, yazın ise betondan yapılmış veya taştan oyulmuş yalıklara bu atlar için su bırakırlar. Bunlar yakalanıp satılırlar.

3) Başbozuk yılıklar: Bu atlar sâhiplerinin gözden çıkardığı hayvanlar ise develden beri yaşadıkları köy sınırına bağlı kalmazlar. Abbas Sayar'ın *Yılı Atı*'nin kahramânı Dorukısrak, önceleri bir umut “evinin” bulunduğu köy sınırları içinde kalmıştır. Ama sâhibi İbrahim'in attığı dayak nedeniyle başbozukluğu, yâni başka bölgelerde yaşamayı seçer.

Yılıkların hayatlarının geçkin demlerinde vahşi hayatla yüz yüze gelmesi, onları gözleyenlerde acıma hissine neden olmaktadır. Bu hissini “yılık atı” olgusunun yanlış değerlendirilmesinden doğduğunu ileri sürebiliriz. İddiamızın gerekçelerine aşağıda yer verelim.

TÜRK AT YETİŞTİRİCİLİĞİNDE YILKI

Faruk Sümer, yılık teriminin at sürüsü anlamında kullanıldığına, Âzerîcede bu terimin ılılı/ılkı şeklinde telaffuz edildiğine temas eder (Sümer, 1983: 7). Orta Asya kültüründe at sürüsü, “yılık” olarak adlandırılmıştır.

Bahaeddin Ögel'in yorumuna göre ise “yılık” terk edilmiş hayvanı değil, sâhibi tarafından mülkiyeti belirlenmiş/damgalanmış hayvan sürüsünü ifade eder (Ögel, 2000: 28-29). Türk atları âit oldukları boyların damgalarını taşımaktadır. Bu atların sürü hâlinde serbest yaşamasına “ürlü mal” denilmektedir.

“Ür”ün aslı, “öğür” olup umûmiyetle koyun, deve, at, keklük topluluğuna ve husûsen başında aygır bulunan at sürüsüne denir. Bir ür, umûmiyetle 1 aygır, 9 ana kısarak, 9 yeni doğmuş kulun, 8 iki yaşındaki tay, 5-8 üç yaşındaki kunan, 5-6 dört yaşındaki dönön/dunân ve birkaç iğdiş attan meydana gelir (Sümer, 1983: 6). Sümer'in verdiği bu sayılara göre bir ür bozkırın iklim şartlarına uyum sağlamış yaklaşık 40 attan oluşmaktadır.

Eski Türklerde il (ülke) ve toprakların mülkiyeti kağanda idi. Obaya âit bölgede yaşayan davar ve at sürüleri, hâkânın özel mülkiyeti olarak kabul edilmekteydi. Türkler atlarını ahıra sokmadıkları için atlar “serbest” hâlde yaşamaktaydı. Yılıkının (sürünün) bakım ve güdümü ise obanın fertleri tarafından yürütülmekteydi. Anlaşılaçağı üzere yılıya at çıkarmak aslında at yetiştirme usûlüdür. At yetiştirmekte ihtisaslaşmış kişiler vardı. Deniz Karakurt, “kamber ata” terimini açıklarken, “Yılıkcı/Yılıksı (at sürüsü sâhibi) kambar ata olarak söylenir (Karakurt, 2012: 434).” demektedir.

Koroğlu destânında Seyis Yusuf'un da bir tür kamber ata olduğu ifade edilebilir. Yusuf, Bolu Beyi'nin mâiyetinde çalışmaktadır. Bolu Beyi için seçtiği tayın gösterişi yoktur. Bolu Beyi bunu hakâret sayarak Seyis Yusuf'un gözlerine mil çektirir. Yusuf'u tayın üzerine bindirerek Dörtdivan'a gönderir. Seyis bundan sonra zamânını hem tayı hem de oğlu Ruşen Ali'yi yetiştirmeye harcar. Selâhattin Batu, destânın bütün nakillerinde Koroğlu'nun atının çok süratli olduğunun, koşarken ayaklarının yere değmediğinin söylendiğini belirtir (Batu, 1951: 47). Batu, Koroğlu'nun atının uçması hakkında şu ayrıntıya yer verir:

“Babası Köroğlu’na der ki: Bu at ahırda beslenirken bir parça ziya görmüş; eğer ziya görmeseydi, o, kanatlı olacaktı (Batu, 1951: 47).”

İslâm’da, Hz. Peygamber’in mîrâca çıkarken bineği Burak da “uçan at”tır. Pertev Naili Boratav’ın *Köroğlu Destanı* kitabında bu atın “sudan çıkan at” olduğu hakkında bilgilere yer verilir:

“Köroğlu’nun atı, sudan çıkan bir aygırın, at sürüsü içinde bir kısrağa aşmasından doğmuştur. Destanın Paris rivayetinde bu, Amuderya’dan çıkan bir aygır diye tasrih edilmektedir (...) Elaziz rivayetinde, Köroğlu’nun babası atları seçerken bir sürüyü Tuzlu Göl’e sürer. İçlerinden yalnız Kır At kurtulur. İhtiyar da onu alır. Bu, herhalde, suda boğulmayan, uzun zaman yüzebilen ve diğerlerine faik olduğunu- ihtimal “Su Aygırı” neslinden olduğunu- bu suretle gösteren bir atı ayırmak için yapılmış bir tecrübedir. Böyle suda yüzen bir başka at, Battal Gazi’nin Aşkar’ıdır (Boratav, 1984: 65-66).”

Anlaşılabacağı üzere Seyis Yusuf atı yılının içinden seçmiştir. Dolayısıyla günümüzde zannedildiğinin aksine geçmişteki yılki atları sâhipsiz, kaderlerine terk edilmiş hayvanlar değildir. Ancak günümüzdeki problem, atları yetiştiren, onların bakımından mesul bir “kamber” zümresinin meslekî anlamda yitirilmiş olmasıdır. Kentleşme süreçleri, Anadolu’da çoğu kentin “büyükşehir” statüsü kazanması Türk at yetiştiriciliğini yok etmiştir. Faruk Sümer, Osmanlı dönemi at yetiştiricileri (Atçekenler) hakkında da uzunca bahis açmıştır. Atçeken oymakları, üç kadılık bölgesine ayrılmıştır: Eski İl, Turgud ve Bayburd. Bu üç yöre, Ereğli’nin ve Lârende’nin (Karaman) batısından başlayıp Koçhisar ile Akşehir gölleri arasındaki arâziyi içine alır. Sümer, bu üç bölgedeki oymakların at yetiştirme karşılığı olarak özel bir vergiye bağlandıklarını ifade eder; “Atçeken kânûnu”ndan bahseder.

Hasan Basri Karadeniz’in mâkalesinde farklı boy ve oymaklara at çekmelerine karşılık bâzı muâfiyetler verildiği ve bunlara genel bir ad olarak “Atçeken” denildiği ifade edilmektedir (Karadeniz, 1995: 32). Konya, Aksaray, Ankara ve Kayseri gibi şehirlerde “at pazarı” kurulduğuna da değinen Karadeniz, bu oymakların öşür vermediklerini, onun yerine “at akçası” ödediklerini belirtir

(Karadeniz, 1995: 33). Konya ovası, bozkır karakterli olması itibarıyla at sürülerinin yayılmasına büyük imkân tanımaktadır. Hasan Basri Karadeniz’e göre Atçeken oymaklarına mensup çok sayıda şahıs askerî görev yapmakta olup aslen tımarlı sipâhi (süvâri)’dir (Karadeniz, 1995: 33). Savaşçı olan ve konar göçer yaşayan bu oymaklar, bozkırda yarı serbest dolaşan atları gözetmekte, ahıra sokmadan beslemekte ve içlerinde “savaş atı” olabilecek vasıfta gördüklerini terbiyeye almaktadırlar. Tımarlı sipâhi sisteminin yıkılması neticesinde Atçeken oymak statüsü de kalkmış olduğundan yılıkılık (atın bozkıra sürülerek yetiştirilmesi) mâhiyet değiştirmiştir. Yılki atı tasavvuru aslında askerî amaçlarla yürütülen bir at yetiştiriciliği olmaktan çıkmış, yaşlanan atların bakım mâliyetlerinden kurtulmak isteyen köylünün atı tabiata terk etmesi usûlüne dönüşmüştür.

KURBAN ATI OLARAK YILKI

Ali Abbas Çınar, yılkalı “kurban atı” anlamına gelecek şekilde de yorumlamıştır. Jean-Paul Roux da “At eski Türk dünyasında özellikle insanın ayrılmaz dostu ve Kurban hayvanı olarak kabul ediliyordu.” der (Roux, 2011: 35).

Kurbanlık olarak ayrılan at serbest bırakılır ve onlara kimse dokunamazdı. Ali Abbas Çınar, bu husûsa değinmiştir:

“Yaşlanan atlara yük vurulmuyor, bırakılıyordu. Bunlara adhma veya ıdınçu yılki deniyordu. Bir işten dolayı sahibinin hizmetinde bulunan atın salverilme zamanı geldiğinde, salveriyorlardı (boş at). Idhuk (kutlu) olan atlar da boş bırakılıyordu. Ancak bu atlar sahibinin söz verdiği bir adak için saklanır, hiçbir işte kullanılmazdı (Çınar, 1993: 16).”

Kurban edilen at vücûdu, evrenin yenilenmesini simgelemekteydi. Hunlar, Göktürkler ve sonraki dönem Türkleri, kurbanlık hayvanlar içinde en çok at kurbanı sunmuşlardır. Bunun en büyük sebeplerinden biri, bozkır halklarında atın kaderinin binicinin kaderiyle sıkı sıkıya bağlı olduğuna dâir inançtır. Altay toplumu ekonomik ve kültürel açıdan 12 hayvanlı takvim kullanacak derecede hayvan dünyasına dönük olduğundan at, toplumun bir üyesi olarak görülür. Kurbanların beyaz renkli olmasına dikkat edilir. Oğuz destanlarında eğer bir kah-

ramânın âkıbeti bilinmiyorsa ölmüş olacağına hükmedilir ve kahramânın aygırı kurban edilip kuyruğu bir direğe asılır. Bu uygulama Göktürk döneminden beri bütün Türkler arasında var olmuştur.

Türkler için at, kahramanların yarıdımıcısı ve silâh arkadaşı olarak görülmüştür. Bu nedenle bir Altay destânında at için, “Tüşte bolzo kanadım/Tünde bolzo nökörim.”, yâni “Gecede kanadım/Gündüzde arkadaşım.” denmektedir. Eski toplumda atın sâdece gücünden faydalanılmıyordu. At kılı dokumada kullanılıyor, derisinden

tulum yapıyordu. At sütü içilmekteydi. Eski Türkler yılkılık atı günümüzden farklı olarak at yetiştirme usûlü kapsamında görmekteydi. Bozkırın zor şartlarında ayakta kalmayı başarmış atlardan savaş atı seçiliyordu. Bu atlar engebeli arâzide koşmak, azgın nehir sularına girmek, uçurumlardan atlayabilmek, dik tepelerden inmek bakımından hünerliyidiler. Diğer taraftan beslenmede arpaya bağımlı kalmıyorlar, otlarla beslenebiliyorlar, susuzluğa karşı metânetli oluyorlardı. Türk atlarındaki dayanıklılık, sabır, cesâ-

ret, kondisyon gücü savaş meydanında düşman atlarıyla baş etmek bakımından onlara avantaj sağlıyordu.

Günümüzde gerek Avrupa gerek ABD’de atın sosyal hizmetlerde kullanıldığı gözetilerek ona Türk toplumunda bir yer açılması, yılkı atı tasavvurunun yeniden anlamlandırılmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- 1 Batu, S., *Türk Atları ve Yetiştirme Bilgisi*, AÜ Veteriner Fakültesi Yayınları, 1951.
- 1 Boratav, P. N., *Koroğlu Destanı*, Adam Yayınları, 1984.
- 1 Çınar, A. A., *Türklerde At ve Atçılık*, Feryal Matbaası, 1993.
- 1 Karadeniz, H. B., "Atçeken Oymakları (1500-1642)", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 1995.
- 1 Karakurt, D., *Türk Mitoloji Ansiklopedisi-Türk Söylence Sözlüğü*, e-kitap, 2012.
- 1 Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş-Türklerde Köy ve Şehir Hayatı (Göktürklerden Osmanlılara)*, c. 1, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- 1 Roux, J. P., *Eski Türk Mitolojisi*, çev. Musa Yaşar Sağlam, Bilgesu Yayınları, 2011.
- 1 Sayar, A., *Yılkı Atı*, Ötüken Yayınları, 2007.
- 1 Sümer, F., *Türklerde Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1983.